

A jó elnyeri méltó jutalmát, a rossz pedig...

■ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A MESÉBEN

„Volt egyszer egy ember, akit nagyon szerettek a falujában, mert mindig meséket mondott az embereknek. Minden reggel kiment a faluból. És amikor este hazatért, a falu valamennyi embere, akik egész napon át dolgoztak, köréje sereglettek és így szóltak: 'Mondd el hát, mit láttál?' Belefogott a mesébe és mondta: 'Láttam az erdőben egy faunt, amint apró szilfidek csoportjának táncot fűjt furulyáján.' 'Mondd tovább, mit láttál még' – bíztatták az emberek.

'Mikor a tenger partjára értem, láttam három szirént a habokon, amint zöld fűrtjeiket arany fésűvel fésülték (...).'

Az emberek nagyon szerették, mert olyan szép meséket tudott. Egy nap, mint minden reggel, kiment a faluból. De mikor a tengerpartra ért, íme három szirént látott, látott egy faunt, aki apró szilfidek csoportjának táncot fűjt furulyáján.

És mikor este hazatért falujába és az emberek, mint rendszeren, így szóltak hozzá: 'Mondd el hát, mit láttál?' - ezt felelte nekik: 'Nem láttam semmit.' (O. Wilde)

Vége van tehát a mesének? A XXI. században reánk sötétedik az ezerkettedik éjszaka? Ha ez valóban bekövetkezett, valóban pusztulásnak indult a mese fája, amely annyi évezreden át érlelte gyümölcsét, akkor nagy veszteség érte az emberiséget. Ha viszont a 'la poesia non muore' a mesére is igaz, akkor elkecseregésre semmi ok. Ennél nagyobb válságokat is átélünk már, s a mese mégis örök maradt. Hiszen szükségünk van rá, nekünk is, felnőtteknek, nemcsak a gyerekeknek. Mese híján ugyanis oda lesz a kultúra természetes alkotóereje, hiszen a mese által formált irodalom adhatja azt a horizontot a kultúrának, amelyben az elfelejtett múlt, a közös gyökerek az éltető vízhez juthatnak.

Miért kerül szóba a mese alkonya? Lehet, hogy csak arról van szó, hogy a mese műfaja alakult át? És a mesebefogadás akusa változott meg azáltal, hogy a XVIII. században száműzték a mesét a gyerekszobába?

Ez a folyamat mindenképpen azzal járt, hogy a mese, bár nem halt meg, tartalmilag torzulást szenvedett a gyermekirodalmat megteremtő didaktikus következtében. Az ősmese és a gyermekmese ugyanis lényegét tekintve nem azonos fogalom. Az ősmesét kiindulási pontként használó gyermekirodalom nemcsak átszerkeszti a mesét, hanem torzítja is azáltal, hogy tartalmi változtatásokat hajt végre. (Gondolok itt például a három kismalac esetére. Az eredeti mesében ugyanis csak a legidősebb malac marad életben, két testvérét megeszi a farkas. A mai gyerekek már azt a későbbi változatot ismerik, amelyben a két fiatalabb testvér is megmenekül. Erre a problémára később még visszatérek.)

A XX. és a XXI. századi mesékben, meseregényekben a mese és a valóság fikciós játékanak vagyunk tanúi (például Harry Potter esetében). „Talán éppen e játék élvezete, illetve a játék valóságosságának megkérdőjelezése – azaz a fikciós játék fikcionalitásának játékba hozása –, e kételkedést generáló mesevilágban való hit működésének szükségessége adhat magyarázatot a könyvek sikerére.”¹

A mai mesében már más világszemlélet uralkodik, és másféle alakfelfogás érvényesül. A mesei alaphelyzet mellett egyre több próbatétel szerepel, talán azért, mert tágul a téridő. Az ősi toposzok helyét modern elemek veszik át.

A legszembetűnőbb változás, hogy az ősmesében a csoda és a valóság nem két különböző dimenzió, hanem azok együtt vannak jelen; egymásba játszanak, egylényegűek. A modern mesében viszont a két szint kétnemű dolog, s az olvasó pontosan tudja, hogy mikor lépi át Tündérföld határát.

A nyelv is megváltozik, hiszen a modern mesét olyan sajátos nyelvi jelek jellemzik, amelyek az orális mesénél még elképzelhetetlenek voltak.

Az ősi mesét végtelen gazdagsága miatt sok szempontból lehet elemezni. A mese értelmezésének így többféle vetülete lehet; értelmezhető pszichológiai, mitológiai, néprajzi, irodalmi és etikai-jogi szempontból is.

A mesében az emberi létezés őstémái jelennek meg. A mese az emberi psziché általános jellemzőinek tükrözése, és a pszichológust főleg a mondatok mögött meghúzódó lélektani igazságok érdeklik.

A mese pszichológiai jelentőségével Bruno Bettelheim *A mese bűvölete és a bontakozó gyermek lélek* című könyvében foglalkozott. Bettelheim szerint a mese a szimbólumok nyelvén szól a befogadóhoz, s hat a tudattalanra, hiszen a mese nyelve is a tudattalan nyelve, a mese világa is a tudattalan világa. Olyan mágikus csodatér, ahol a „tárgyaknak, állatoknak tudatuk és lelkük van, bármi, még a halál is visszafordítható, sőt élő és élettelen között eleve sem éles a határ. Minden világos, egyértelmű, nincsenek árnyalatok, fokozatok, kétértelműségek.”²

Ha a mesét pszichológiai szempontból értelmezzük, akkor bele kell látnunk a „csudalátó” ember lelkébe: ősi összefüggések és hatalmak sejlenek fel benne.

Amikor a pszichológia felől közelítünk a meséhez, akkor ez nem azt jelenti, hogy természettudományilag értelmezzük a lel-

¹ Lovász Andrea: A meseregény kora. http://www.korunk.org/2002_10/lovasza.htm

² Fischer Eszter: A népmese és a gyermeki tudattalan. *Eső, negyedik évf./2. sz.* <http://www.vfmk.hu/vfek/Irodalom/fischer/fischer01.htm>

ki működést: az egyénbe zárt lélek vizsgálatáról van itt szó, spiritalista értelemben is.

Az ősi mesében a lélekvalóság még önmagával azonos, s ennek ornamentálisan egysíkú képe a mese, ahol az ósazonosság a minden dolog korlátlan mindenbe olvadását jelenti, a lélekvalóság pedig a léleknek a minden dolog feletti korlátlan uralmát. Korábban, még az Özönvíz és a Jégkorszak előtt, abban a bizonyos Aranykorban, az ósazonosság és a lélekvalóság még egybeesett.

Ma, a modern korban, a lélek elveszítette korábbi szerepét, és „bele van fogva az egyéni életbe, nem mindennek egybefolyó lélegzete többé³, hanem egyénbe zárt. Időnként mégis öntudatra ébred, s visszanyúl az ősi mese magjához, és annak történéseiben éli ki magát. A lélek úgy terjeszkedik az egyénben, hogy „a korlátolt valóság mellett alkot magának egy szimbolikusan meghódított világot: művészetet. Ezen a fokon nem próbálja már 'mágikusan' cselekedni önnön törvényét, de 'műfaj alakjában' vetíti azt ki magából. A műfajmese a lélekvalóság játékos álomterületekre való számúzótsága. Lelki fejlődésünk mai fokán műfajjá és játékká kellett lennie a mesének, hogy csudavilágot teremtsen, melyben mai, korlátlanságot nem érdemlő lelünkkel elérkezettnek, szabadnak ábrázolhassa a saját síkján. A valóság által nem korlátolt meselének mai valóságunkat legfeljebb kifejezésül használja, minthogy minden, ami formát ölt, kénytelen a valóságon keresztül megnyilvánulni.”⁴

A mese világa tehát olyan színpad, ahol az „azonosság” és a „lélekvalóság” fogalmi kapnak főszerepet. A mese benne van az emberben, onnan ered, és az őskorra, arra a régen elfelejtett „Aranykor”-ra vezethető vissza, azokra az időkre, amikor az „Édenkert” még valóság volt. (A műfajmese szerzői is csak megtalálják a mesét, nem kitalálják.) A mese törvényei, szereplői, magukban hordozzák az „édeni lényeg-azonosság”-ot. Éppen ez kapcsolja össze a mese jelenségeit. Ez az őseredet a jelenben is érezteti hatását a mese által. Az olvasó (mesehallgató) minden porcikájában érzi azt a mágikus ígét, amit a mese sugároz. A mese elvarázsol, bűvöletbe ejt; a tiszta lélekvalóság tükröződik benne. Még itt és most, a XXI. század hajnalán is úgy érezzük, hogy a mese által, a mese segítségével megszabadulunk a valóság minden gátlásától.

Milyen bizonyítékokat hozhatunk fel amellett, hogy a mese világa, a mesében feldolgozott „tényállás” az ősidők valóságára vezethető vissza, és nem a képzelet világához tartozik?

Amikor a mese úgy kezdődik, hogy „Egyszer volt, hol nem volt, még az Óperenciás tengeren és az Üveghegyen is túl, ott, ahol a kurtafarkú kismalac túr, volt egyszer a világon (...)”, vajon mit jelent. Azt jelenti, hogy ami ez után következik, az nem valóság, hanem a képzelet szüleménye csupán?

Mint ahogyan már fentebb is említettem, az „Óperenciás tenger” nem kitaláció, hanem korszakjelző, az Özönvíz előtti állapotra utal. Ezt megelőzte az „Üveghegy” kora, ami egészen pontosan a Jégkorszakot jelenti. Az Özönvíz éppen azért követ-

kezett be, mert korábban Jégkorszak volt, s a lassú fölmelegedés következtében az „üveghegyek” elolvadtak. Ezen a múltbéli korszakon túl létezett az Aranykor, amikor a „kurtafarkú kismalac” még olyan jól érezte magát, hogy örömeiben csak a földet túrta.

Tehát a mese titokzatos bevezetője egy múltban létező valóság világra utal, arra az időre, amikor még minden az édenkerthez volt hasonló. Ez a világ, ha régen is volt, mégis létezett, és nem a képzelet szülte csupán. A mesében benne lévő világ „valójában egy olyan valóságos világ, ami teljes valóságos súlyával élni akar bennünk, és aminek szemeit csak úgy tudjuk felnyitni, láttatni, életre bírni, ha felfogjuk valóságos természetét, a különböző világek közötti átívelő mivoltát.”⁵

A mese a maga valóságában felmutatja mindazt, ami ősidők óta az emberi lélekben lakozik. Minden gondolata, minden mondata mögött az élet nagy kérdései, problémái húzódnak, igaz persze, hogy „csak” szimbolikus formában. Amikor a legtöbb mese tartalmilag úgy kezdődik, hogy a főhősnek el kell hagynia otthonát, útra kell kelnie, akkor ez azt jelenti, hogy a gyermeki kor véget ért, a fiú szakít gyermeki függőségével, leválik szüleitől, és hosszú vándorútra indul. Kilép a külvilágba, a felnőtt világába. Ez az út szükséges ahhoz, hogy önmagára találjon. A felnőtté válás folyamata a mesében sem egyszerű. A főhősnek különféle veszedelmekkel kell megküzdenie, mielőtt célba ér. Legtöbbször a királyság elnyerésével a királylány kezét is megszerzi. Ezek is szimbólumok, és a felnőtté válást jelképezik. A királyság megszerzése ugyanis azt jelenti, hogy az érett kamasz képessé válik saját lelke birodalmában uralkodni. A házasság pedig a felnőtt párkapcsolat szimbólumaként jelenik meg a mesében. A már említett Három kismalac esetében azért kell a két kisebbiknek meghalnia, mert a legidősebb, a harmadik kismalac szimbolizálja az érett személyiséget, azt az embert, aki képes arra, hogy maradandót alkosson, hogy a házat kőből építse, s ezt a farkas már nem tudja romba dönteni. A három kismalac nem három különböző személyiség tehát, nem három önálló testvér, hanem egyetlen énnel a kiteljesedése. Ahhoz, hogy valaki felnőtt lehessen, túl kell lépnie saját gyermekkorán és kamaszkorán. Ezeket maga mögött hagyva juthat el az érett személyiséghez. Ezt szimbolizálja, ebből következik, hogy a két kisebb malacnak szükségszerűen meg kell halnia. Ha ezen a folyamaton változtatnak, akkor az eredeti mese torzított formában jelenik meg. A mesék jótékony hatásukat pedig csak akkor tudják elérni, ha a fabula üzenete csonkítás nélkül jut el az olvasóhoz, illetve a hallgatósághoz, vagyis ezekben az esetekben a gyermekekhez.

A kislány éretté válása az ún. állatvölgény típusú mesékben jelenik meg (pl. a Szépség és a Szörnyetegben). Az éretlen tizenéves a csúf állattól, a férfitől (értsd: a szexualitástól) még undorodik. Amikor a szörnyeteg daliás királyfivá „vedlik”, akkor ezzel a motívummal a mese azt juttatja kifejezésre, hogy a bakfis lány nővé vált, s számára a szexualitás már nem állatiasan ijesztő abúzus, hanem a szerelem átélése következtében maga a boldogság.

³ Lesznai Anna: Babonás észrevételek a mese és a tragédia lélektanához. I. Mesék. Nyugat, 19

⁴ uo.

⁵ Grandpierre Attila: A népmese igazságáról. IPM 2003/augusztus-szeptember, 84-85. o.

A mesék az emberi lélek mély konfliktusait érintik tehát, s nagyon gyakran előfordul, hogy ezek a nehézségek éppen a szülő-gyermek viszonyában állnak fenn. A Csipkerózsikán át a Hófehérkéig számos olyan emberi problémát érintenek ezek a mesék, mint például az anya és a kamaszodó lány kapcsolata, a féltékenység, a testvérekkel való rivalizálás, de nagyon sokszor az agresszív vágy kielétele is feladata lehet a mese hallgatásának. Éppen ezért nagyon gyakran éri az a vád a meséket, népmeséket, hogy kegyetlen és vad a történetük. S ezzel vagy azt érjük el, hogy a kisgyermek félni fog, vagy azt, hogy ő maga is agresszív válik. Akik így gondolkodnak, tévednek.

Kíméletből nem hagyhatjuk ki a gonosz legyőzését és pusztulását, illetve elpusztítását. Miért? A gyerek számára a gonosz pusztulása, a gonoszságunk mint olyannak a legyőzését jelenti. Bizonyos szempontból ez a csata a saját életében, a saját lelkében dül. „A mese azt tanítja, hogy kellő erőfeszítéssel le tudjuk győzni saját démonainkat, és személyiségünk integrálásával, jó hajlamaink segítségével elérhetjük céljainkat az életben. Ezt a jelképet zavarja meg, ha a gonosz megtestesülését különálló személyként fogjuk fel, és az iránta tanúsított megértésre, megbocsátásra akarjuk rávenni a gyereket. Ha a gonosz nem kapja meg méltó büntetését, és nem pusztul el, az a gyerek számára azt jelenti: a gonosz él, és bármikor újra támadhat.”⁶

A másik vád, ami a meséket éri, hogy szadisztikus elemeivel agresszivitást váltanak, válhatnak ki a gyerekekből. Azzal egyetértek, hogy a mese világa gyakran kegyetlen. Ez a kegyetlenség is belülről fakad, nem idegen a gyermeki lélektől. A vad-ság a lélek mélyén lakik, és éppen a mese az, ami ezt tudatosítja, de egyben levezeti.

A II. világháború után nagyon sokáig betiltották Európában a Grimm-meséket, mert azt gondolták, hogy a koncentrációs táborok kegyetlenkedései a kiskorban meghatározó élményként átélte mesei világra vezethetők vissza. Az eddig leírtakból is egyértelműen kiderül, hogy milyen messze jártak az akkori mese-elemek a valóságtól.

A mesékben megjelenő gonosz legyőzésének az eddigiektől eltérően viszont van másik olvasata is. A mesében megjelenő igazság és igazságosság sokszor eltér a hétköznapi modern világtól. Lucanus A jószág könyvében írja, hogy a mese igazsága egészen más, mint a valóságé. Abban talán hasonló, hogy mind a két világban üldözik a „gonoszt”, azt a „lényt”, aki megzavarja a harmóniát. A legtöbb mesében a jó elnyeri méltó jutalmát, a rossz pedig a megérdemelt büntetését. A gonosz legyőzése általában annak megsemmisítésével is együtt jár. Az igazi világban viszont a büntetés Platón szerint a megzavart harmónia helyreállítására szolgál, és így az állami célok megvalósításának fontos eszköze. Arisztotelész tovább „bonyolítja” a büntetés problémáját, amikor azt az erkölcs oldaláról közelíti. Véleménye szerint a büntetés egyfelől a polgárokat neveli, másfelől viszont fontos követelményt jelent az igazságosság elve, s ez szorosan kapcsolódik az arányosság kritériumához is. Osztó igazságosságnak is nevezhetjük, hiszen azt hirdeti, hogy az egyenlőket egyenlően,

az egyenlőtleneket pedig arányosan egyenlőtlenül kell megbüntetnünk.

Arisztotelész elve a modern büntetési rendszerekben is felfedezhető. Például, ha két különböző korú és előéletű, más-más körülmények között élő személy ugyanazt a bűncselekményt követi el, akkor az osztó igazságosságnak megfelelően, mivel ők egyenlőtleneknek tekintendők, arányosan egyenlőtlen büntetést kapnak. Így fordulhat elő, hogy a tártstettesek egyikét szabadságvesztésre, a másikat viszont pénzbüntetésre ítélik. A meseben ugyanez igazságtalannak tűnne.

További különbséget jelent, hogy a mesében „megbüntetett” gonosz lényt garanciális szabályok nem védik, ami nélkül viszont ma elképzelhetetlen lenne a modern büntetőeljárás. Az „in dubio pro reo” (a kétségeket a terhelt terhére értékelni nem lehet) szabályának érvényesülése a tündérmesét nevetségessé tenné, s a mese nem tölthetné be sajátos szerepét.

A rossz megsemmisítése is másképpen alakul a két világban. A mesében mindennek megvan a maga helye és szerepe. A gonosz elpusztítása fontos elem, mint korábban láttuk, a mai európai jóléti államokban ugyanakkor az emberi élet elvétele megengedhetetlen. Nemzetközi egyezmények⁷ és maga az Alkotmány is tiltja a halálbüntetés megengedhetőségét. Mindez a jog és nem az emberi fejek világa. A legtöbb államban ugyanis, ha népszavazásra bocsátanák ezt a kérdést, akkor visszaállítanák a halálbüntetést. Még mindig él az emberekben az a meggyőződés, miszerint a gonoszt el kell pusztítani. Csakhogy az, hogy ki tekinthető gonosznak, ma már nem olyan egyértelmű, mint korábban, az Aranykorban volt. Szociológiai felmérések igazolják, hogy a szavazók többsége nemcsak a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetőit küldené hóhérekre, hanem másokat is, olyan bűncselekmények miatt, amelyek büntetési tételei között korábban sem szerepelt a halálbüntetés.

Vajon miért nem engedheti meg magának egyetlen állam sem, hogy a büntetési nemek között szabályozza a halálbüntetést? A már említett nemzetközi dokumentumok aláírása miatt diszkvalifikálná önmagát az állam, ha ezt a büntetést legalizálna.

Az Alkotmánybíróság szerint a halálbüntetés szükségessége ma nem igazolt, ezért annak a törvényhozó hatalmi döntésén alapuló fenntartása önkényes. A külön- és a párhuzamos véleményekből kiderül, hogy az Alkotmánybíróság tagjai közt sem volt teljesen egységes a halálbüntetés megítélése. (Talán azért, mert korábban másképpen hatottak rájuk a mesék.)

Voltak olyanok, akik szerint nem azért kell eltörölni a halálbüntetést, mert nemzetközi egyezmények tiltják, és nem is azért, mert ennek kiszabása alapjogot sért, hanem azért, mert az ember élete, létezése független a jog világtól: transzcendens, azaz hozzáférhetetlen. Az emberi élet nem az ember alapvető joga az élethez, hanem ez lényegében a jog forrása, s mint ilyen,

⁷ Az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én aláírt Egyezmény 2. cikkének (1) bekezdése még elismerte a halálbüntetés jog-szerűségét, az 1983. április 28-án elfogadott 6. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikke viszont úgy rendelkezik, hogy a halálbüntetést el kell törölni. (Nálunk az 1993. évi XXXI. tv. hirdette ki, a halálbüntetést viszont már korábban, a 23/1990. (X. 31.) AB. Határozat eltörölte.) Az Európa Parlament által 1989. április 12-én elfogadott, Az alapjogokról és alapvető szabadságjogokról szóló nyilatkozat 22. §-a is kimondja a halálbüntetés tilalmát.

⁶ Fischer i.m.

jogon kívüli értéknek számít. Sérthetetlen, hozzáférhetetlen. Ennek a védelméről kell a jognak gondoskodnia.⁸

Az alkotmányos jogállam nem rendelkezik a korlátlan hatalom jogával. Ezért kell lemondania a halálbüntetésről mint a korlátlan hatalomból folyó büntetési jogosítványról. „A halálbüntetés kiiktatása büntetési rendszerünkben azzal a következménnyel jár, hogy a halálbüntetés helyébe lépő legsúlyosabb büntetés lesz ezentúl a viszonyítási mérce. Az állam büntető hatalmának nincs joga életet elvenni. Alkotmányos jogállam nem akasztat! De joga van az alkotmányos jogállamnak a jogépségi büntetésre, a megtorló, arányos büntetésre.”⁹

Volt olyan bíró, aki szerint többről van itt szó, mint az emberi életet politikai céljaira gátlástalanul feláldozó rendszerrel való szimbolikus szembefordulásról. Az Alkotmánybíróság az alkotmány egészéből kiindulva sajátos értelmezést dolgoz ki az élethez való joggal kapcsolatban, ezért döntése tudatosan szubjektív, de történelmileg kötött, még abban az esetben is, amikor abszolút értékeket deklarál. Mindig a saját korának szóló értelmet fed fel, ezért a halálbüntetés (és az abortusz) kérdésében nem tehet örök érvényű kijelentéseket.¹⁰

A halálbüntetés eltörlése indokainak számos jogi olvasata van tehát. A mesében elforduló igazságszolgáltatással szem-

ben talán a legfontosabb ellenérv, hogy a valóságban a halálbüntetés alkalmazása visszafordíthatatlan, míg a mesében minden megtörténhet. Gondoljunk csak a már említett Harry Potterre, ezen belül is a különleges lény (Rigócsőr) kivégzésére. Bár a regény nem a tiszta mese világát idézi, mert mint említettem, itt két dimenzió (mese és valóság) szerepel, mégis egy ún. időgép segítségével minden visszafordítható, és a lefejezett állat visszanyeri életét. Az életben ez másképpen van. Az Egyesült Államokban, bár 1972-ben eltörlték a halálbüntetést, négy évvel később mégis visszaállították. Az 1976 óta végrehajtott több tucat kivégzéssel kapcsolatban kiderült, hogy minden hetedik esetben nem a terhelt követte el a bűncselekményt.

Fontos szempont lehet továbbá, hogy a mesében a gonosz elpusztítása általában nem a legalizált hatalom döntésének az eredménye, hanem a pozitív hős cselekedete által történik, aki viszont a legtöbbször jogos védelmi helyzetben cselekszik. A jóléti állam, bár lemond a halálbüntetésről, a jogos védelmi helyzetben cselekvőnél viszont megengedi, hogy az élete ellen irányuló bűncselekmény esetében megölje támadóját. Hogyan adhat át az állam olyan jogot a polgárnak, amivel ő maga nem rendelkezik? E kérdéskör átgondolásában szintén segítségünkre lehetnek az irodalmi művek, viszont ez csak önálló tanulmányban lehetséges.

Kiss Anna

⁸ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, Lábady Tamás és Tersztyánszky Ödön párhuzamos véleménye.

⁹ Uo., Szabó András párhuzamos véleménye.

¹⁰ Uo., Sajó László párhuzamos véleménye.